

Майкъл Шърмър

ВЯРВАЩИЯТ МОЗЪК

**От призрaци, богове и извънземни до конспирации,
икономика и политика – как мозъкът изгражда вярвания
и ги утвърждава като истини**

София, 2013

Преводът е направен по изданието:

MICHAEL SHERMER

**The Believing Brain: From Ghosts and Gods to Politics and
Conspiracies – How We Construct Beliefs and Reinforce
Them as Truths**

St. Martin's Griffin

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да
бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин
без изричното съгласие на „Изток-Запад“.

Copyright © 2011 by Michael Shermer

© Гергана Стойчева, превод, 2013

© Издателство „Изток-Запад“, 2013

ISBN 978-619-152-235-4

МАЙКЪЛ ШЪРМЪР

ВЯРВАЩИЯТ
МОЗЪК

Превод от английски
Гургана Стойчева
Редактор
Христо Блажев

СЪДЪРЖАНИЕ

Пролог

Искам да вярвам / 9

Част I

Пътешествия на вярата

1. Дилемата на господин Д'Арпино19
2. Духовният прелом на доктор Колинс37
3. Пътешествието на скептика51

Част II

Биология на вярата

4. Патернизация.....77
5. Агентизация113
6. Вярващият неврон.....143

Част III

Вяра в невидимите неща

7. Вяра в живота след смъртта179
8. Вярата в Бог209

9. Вярa в извънземните.....	239
10. Вярa в конспирации.....	261

Част IV

Вярa във видимите неща

11. Политики на вярата.....	287
12. Затвърждаване на вярата.....	319
13. Географии на вярата.....	349
14. Космологии на вярата.....	375

Епилог

Истината е някъде там / 411

Бележки.....	425
Благодарности.....	461

На Девин Зийл Шърмър

*За нашия малък принос – 6895 дни
или 18.9 години от раждането
до независимостта – към чудно
метафоричните 3.5 милиарда години,
през които животът на Земята
продължава от едно поколение към
друго, непрекъснат през еоните,
възхитителен със съприкосновението
си, духовен в съзерцанието си.
Мантията сега е твоя.*

Човешкият разум не е с природата на чисто и гладко огледало, в което лъчите на нещата се отразяват според ъгъла им на падане; не, той по-скоро е омагьосано огледало, изпълнено със суеверие и шарлатанство, не бъде ли освободен от тях.

Френсис Бейкън, „Нов органон“, 1620 г.

ПРОЛОГ

ИСКАМ ДА ВЯРВАМ

Каймакът на конспиративните теории – телевизионният сериал от деветдесетте години на миналия век „Досиетата Х“ – беше културно отражение и определяща десетилетието връща яма от НЛО, извънземни, физика, демони, чудовища, мутанти, метаморфи, серийни убийци, паранормални явления, оживели градски легенди, корпоративна кабала и правилствени потулявания на случаи и изтичания на информация, включително от герой, подобен на Дълбокото гърло, „мъжът, който пуши цигара“, изигран, по ирония на съдбата, от Уилям Дейвис, който е скептик в реалния живот. Скептичната агентка на ФБР Дейна Скъли, в ролята – Джилиан Андерсън, е противопоставена на Фокс Мълдър, вярващият в такива неща герой на Дейвид Духовни, чиито девизи станаха плакатни и заразителни фрази на попкултурата – „Искам да вярвам“ и „Истината е някъде там“.

С развитието на сюжета според визията на създателя и продуцента на сериала Крис Картър Скъли и Мълдър се превърнаха в символи на скептиците и вярващите, вкопчени в решителна психологическа схватка между реалност и фантазия, факти и измислици, история и легенда. „Досиетата Х“ бяха толкова популярни, че през 1997 г. ги пародираха в епизод на „Семейство Симпсънс“, озаглавен „Досиетата Спрингфийлдс“, в който Хоумър среща извънземни в гората, след като е погълнал десет бутилки бира „Ред Тик“. Продуцентите хитро използваша гласа на Ленърд Нимой за озвучаване на въведението – някога, след като изигра Спок, той правеше същото в телевизионния

сериал „В търсене на...“, документална версия на „Досиетата Х“ от 70-те години. Нимой казва: „Следващият разказ за среща с извънземни е истински. Като казвам истински, имам предвид измислен. Всичко е лъжа. Но забавна лъжа, а това не е ли самата истина? Отговорът е „не““.

„Не“ на квадрат. Постмодернистичното вярване в относителността на истината, съчетано с водещата култура на масмедийите, в която продължителността на вниманието се мери в мигове, ни осигурява шеметен списък от твърдения за истини, пакетиращи в единици инфотейнмънт. Трябва да е вярно – видях го по телевизията, в киното, в интернет. „Зоната на здрача“, „До краен предел“, „Невероятно!“, „Шесто чувство“, „Полтъргайт“, „Дребни пари“, „Цайтгайт“. Мистерии, магия, митове и чудовища. Окултното и свръхестественото. Конспирации и кабала. Лицето на Марс и извънземни на Земята. Голямата стъпка и Лох Нес. ЕСВ^A и пси-фактор. НЛО-та и зелени човечета. ИТП^B и ПБС^C. Дж. Ф. К, Р. Ф. К, М.А.К.^D – азбучни конспирации. Променени състояния и хипнотична регресия. Далечно виждане и астрални проекции. Дъски за спиритически сеанси и карти таро. Астрология и гледане на ръка. Акупунктура и хиропрактика. Потиснати и фалшиви спомени. Разговори с мъртвите и вслушване в детето вътре в теб. Всичко това е една размътена амалгама от теория и догадки, реалност и фантазия, документалистика и научна фантастика. Пуснете драматична музика. Затъмнете екрана. Насочете сноп светлина към лицето на водещия. *Не вярвайте никому. Истината е някъде там. Искам да вярвам.*

Вярвам, че истината е някъде там, но и че рядко е очевидна и почти никога съвсем понятна за всички. Това, в което искам да вярвам въз основа на емоциите си, и това, в което би трябвало да вярвам въз основа на доказателства, невинаги е едно и също. Скептик съм не защото не искам да вярвам, а защото

^A Екстрасензорни възприятия. – Б.пр.

^B Извънтелесно преживяване. – Б.пр.

^C Преживяване, близко до смъртта. – Б.пр.

^D Джон и Робърт Кенеди, Мартин Лутър Кинг. – Б.пр.

искам да знам. Как да различим това, което бихме искали да е вярно, от това, което наистина е вярно?

Отговорът е науката. Живеем в Ерата на науката, в която вярванията би трябвало да се коренят в непоклатими доказателства и емпирични данни. Защо тогава толкова много хора вярват в неща, които повечето учени смятат за невероятни?

Демография на вярването

През 2009 г. „Харис Пол“ проведе изследване сред 2303 възрастни американци, които бяха помолени да посочат дали вярват във всяко от долупосочените. Резултатите бяха красноречиви.¹

Бог	82%
Чудеса	76%
Рай	75%
Иисус е Бог или Божи син	73%
Ангели	72%
Душата остава жива след смъртта	71%
Възкресението на Иисус Христос	70%
Ад	61%
Непорочното зачатие (на Иисус)	61%
Дяволът	60%
Дарвиновата теория на еволюцията	45%
Призраци	42%
Креационизъм	40%
НЛО	32%
Астрология	26%
Вещици	23%
Прераждане	20%

Повече хора вярват в ангелите и дявола, отколкото в еволюционната теория – притеснително. Но все пак тези резултати не ме изненадват, тъй като съвпадат с данните от подобни

изследвания, провеждани през последните няколко десетилетия², включително и международни.³ Например при изследване от 2006 г. на „Рийдърс Дайджест“ сред 1006 възрастни британци 43% от отговорилите казват, че могат да четат мислите на други хора или други хора могат да четат техните мисли; повече от половината казват, че са сънували или са имали предчувствие за събитие, което по-късно се е случило; над две трети казват, че могат да усетят, когато някои ги гледа; 26% казват, че са усетили, когато любим човек е бил в беда или болен; а 62% казват, че могат да познаят кой се обажда, преди да вдигнат телефона. Една пета твърдят, че са виждали призрак, а почти една трета – че вярват, че преживяванията, близки до смъртта (ПБС), са доказателство за задгробния живот.⁴

Въпреки че конкретните проценти на вярата в свръхестественото и паранормалното в различните страни и през различните десетилетия варират леко, числата си остават почти еднакви: мнозинството от хората таят някаква форма на вяра в паранормалното и свръхестественото.⁵ Разтревожени от тези числа и притеснени за мрачното състояние на научното образование и ролята му в насърчаването на вярата в паранормалното, Националната научна фондация (ННФ) проведеха собствено пространно изследване върху вярата и в паранормалното, и в псевдонауката, заключавайки: „Такива вярвания понякога се подхранват от погрешното представяне на науката и научния процес в медиите.“⁶

Аз също бих искал да прехвърля вината върху медиите, защото тогава решението изглежда лесно – просто да подобрим начина, по който комуникираме науката. Но това не е толкова лесно и не се подкрепя дори от самите данни на ННФ. Въпреки че вярата в екстрасензорни възприятия (ЕСВ) намалява от 65% сред завършилите гимназия до 60% сред завършилите колеж, а вярата в магнитната терапия спада от 71% сред завършилите гимназия до 55% сред завършилите колеж, все пак още над половината от образованите хора напълно подкрепят такива твърдения! А погледнем ли прехласването по алтернативната медицина (форма на псевдонаука), процентите всъщност се увеличават – от 89 за завършилите гимназия до 92 за завършилите колеж.

Част от проблема може би е, че 70% от американците все още не разбират научния процес, дефиниран в изследването на ННФ като схващане на вероятността, експерименталния метод и проверката на хипотезите. Така че едно от решенията тук е да се учи *как работи науката* в допълнение към това *какво знае науката*. Статия от 2002 г. в списание „Скептик“, озаглавена „Научното образование не е гаранция за скептицизъм“, представи резултатите от проучване, което не откри връзка между научното познание (факти за света) и вярата в паранормалното. „Студентите, които постигат добри резултати на тези тестове [за научно знание], не са повече или по-малко скептични към псевдонаучните твърдения, отколкото студентите, които показват много лоши резултати – е заключението на авторите. – Явно студентите не са способни да приложат научното си знание, за да преценят тези псевдонаучни твърдения. Според нас тази неспособност се корени отчасти в начина, по който традиционно се представя науката – студентите се учат *какво* да мислят, а не *как* да мислят.⁷⁴“ Научният метод е преподаваема концепция, както става ясно от споменатото по-горе изследване на ННФ, което показва, че 53% от американците с високо ниво на научно образование (девет или повече природоматематически курсове в колежа) разбират научния процес, в сравнение с 38% от хората със средно ниво (шест до осем такива курсове) на научно образование и със 17% от тези с ниско ниво (по-малко от пет такива курсове). Така че може би ключът към отслабване на суеверията и на вярата в свръхестественото е в преподаване на това *как работи науката*, не само какво е открила тя.

Проблемът е още по-дълбок и свързан с факта, че по-голямата част от най-съкровените ни вярвания са непревземаеми чрез преки образователни методи, особено за хора, които не са готови да чуят противоречиви доказателства. Промяната във вярванията идва от комбинацията от лична психологическа готовност и по-дълбоко социално и културно разместване в духа на времето, което отчасти се засяга от образованието, но е по-скоро продукт на по-широки и по-трудни за дефиниране политически, икономически, религиозни и социални промени.

Защо хората вярват?

Системите на вярванията са мощни, широко разпространени и издръжливи. Посветил съм кариерата си да разбера как вярванията се раждат, оформят, подхранват, подсилват, предизвикват, променят и унищожават. Тази книга синтезира трийсет години изследвания в отговор на въпроса как и защо вярваме в това, в което вярваме, във всички аспекти на живота си. Тук се интересувам не само от това защо хората вярват в странни неща или защо вярват в това или онова твърдение, а защо вярват изобщо в нещо. Тезата ми е проста:

Оформяме вярванията си по разнообразни субективни, лични, емоционални и психологически причини в контекста на средата, създадена от семейство, приятели, колеги, култура и общество като цяло; след като оформим вярванията си, започваме да ги защитаваме, оправдаваме и рационализираме с разнообразни интелектуални основания, състоятелни аргументи и разумни обяснения. Първо идват вярванията, после ги следват обясненията.

Мозъкът е машина за вяра. От данните, които приичдат от сетивата, мозъкът естествено започва да търси и да намира модели и после да ги изпълва със смисъл. Първият процес аз наричам „патернизация“ – тенденцията да се откриват смислени модели и в смислени, и в безсмислени данни. Вторият процес наричам „агентизация“ – тенденцията да се изпълват тези модели със смисъл, намерение и действаща сила. Нищо не можем да направим против това. Мозъкът ни е еволюирал, за да свързва точките в нашия свят и да получава смислени модели, които обясняват защо се случват нещата. Тези смислени модели се превръщат във вярвания.

Веднъж оформят ли се вярванията, мозъкът започва да търси и намира потвърждаващи доказателства в тяхна подкрепа, което добавя емоционален тласък към увереността в тези вярвания и следователно ускорява процеса на подсилването им – така процесът се завърта в спиралата на положителния отговор от потвърждаването на вярата. Случва се хората да оформят вярвания от едно-единствено преживяване-откровение,

необременено от личния им опит или културата им като цяло. Но още по-рядко се срещат такива хора, които след внимателна преценка на доводите „за“ и „против“ позицията, която вече заемат, или за която все още трябва да оформят свое вярване, изчисляват вероятностите, взимат непреклонно безстрастно решение и никога не поглеждат назад. Такива преобръщания във вярванията са толкова рядко срещани в религията и политиката, че излизат като заглавия на първа страница, ако става дума за известна личност, например за църковен служител, който сменя религията си или се отказва от вярата си; или политик, който сменя партията си или става независим. Случва се, но толкова рядко, колкото да видиш черен лебед. Преобръщанията във вярванията се случват по-често в науката, но далеч не толкова често, колкото бихме могли да очакваме от идеализирания образ на възвишения „научен метод“, където от значение са само фактите. И учените са хора, не по-малко подвластни на прищевките на емоциите и на притегателната сила на когнитивните пристрастия в оформянето и подсилването на вярата си.

Мозъкът ни също така оценява вярванията и им поставя оценка. Има си основателни еволюционни причини да оформяме вярвания и да ги преценяваме като добри или лоши – тях ще обсъдя в глава 11, но е достатъчно да кажа тук, че еволюираните ни племенни тенденции ни водят към образуване на коалиции с членове на групата, които мислят като нас, и демонизират другите, които вярват в нещо различно. Става така, че чуем ли за чужди вярвания, различни от нашите, в природата ни е да ги отхвърлим или да ги унищожим като глупости, зли намерения – или и двете. Заради тази склонност е още по-трудно да променим мнението си, изправени пред ново доказателство.

* * *

Ще започна своя разказ с няколко лични истории за вярата. Първата е за човек, за когото никога не сте чували. Преживял е нещо разтърсващо, променило живота му в малките часове на нощта преди много години, и то го преследва и до ден-днешен, кара го да търси върховния смисъл в космоса. Втората история е за човек, за когото може и да сте чували, тъй като е един от най-

великите учени на нашето време. Той също е преживял нещо в ранните часове, променило живота му и затвърдило решението му да направил религиозен скок във вярата. Третата история е за моето собствено преминаване от вярващ към скептик и за това какво научих по пътя, който ме доведе до професионалната кариера на научно изследване на системите на вярванията.

От разказите ще преминем към архитектурата на системите на вярванията: как се оформят, подхранват, подсилват, променят и унищожават – първо концептуално чрез два теоретични конструкта на патернизация и агентизация, а после конкретно, като задълбаем в това как се развиват тези когнитивни процеси, на каква цел са служили в живота на нашите предци и как ги използваме ние в живота си днес. След това ще поровим по-дълбоко в мозъка, ще стигнем до неврофизиологията на конструкцията на системите на вярванията на нивото на простия неврон, после ще реконструираме от най-ниско ниво как мозъкът ни оформя вярвания. Ще изследваме как действа системата на вярванията спрямо вярата в религията, задгробния живот, Бог, извънземните, конспирациите, политиката, икономиката и идеологиите на всички прослойки, след това ще видим как набор когнитивни процеси ни убеждава, че това, в което вярваме, е истина. В последните глави ще разгледаме как разбираме кои от вярванията ни са достоверни, кои модели са истински и кои – фалшиви, кои агенти са реални, а кои – не, и как науката работи като съвършеното устройство за детекция на модели.

ЧАСТ I

ПЪТЕШЕСТВИЯ НА ВЯРАТА

*ВСЕКИ ЧОВЕК Е ТВОРЕНИЕ НА ВРЕМЕТО, В КОЕТО ЖИВЕЕ;
МАЛЦИНА СА СПОСОБНИ ДА СЕ ИЗДИГНАТ
НАД ИДЕИТЕ НА ВРЕМЕТО.*

ВОЛТЕР

1.

ДИЛЕМАТА НА ГОСПОДИН Д'АРПИНО

Гласът бе толкова ясен, колкото непогрешимо бе посланието, което предаде. Емилио д'Арпино-Чик скочи от леглото, сепнат, че думите, които чу така ясно, не са произнесени от човек в стаята. Беше четири часът сутринта на 11 февруари 1966 г. и господин Д'Арпино бе сам в спалнята си, явно необезпокоен от това, което чуваше. Не беше мъжки глас, но не беше и женски. И въпреки че нямаше изграден опит, с който да го сравни, господин Д'Арпино някак си знаеше, че източникът не е от този свят.

* * *

Запознах се с Чик д'Арпино на четирийсет и седмия си рожден ден – на 8 септември 2001 г., – само три дни преди гибелното събитие, което оттогава нататък щеше да разцепи история на „преди и след 11 септември“. Чик попита дали бих написал есе в отговор на въпроса *Възможно ли е да се узнае има ли нейде там източник, който знае, че ние сме тук?*

– А? Имаш предвид Бог? – озадачих се аз.

– Не непременно – отвърна Чик.

– Извънземни?

– Може би – продължи той, – но не искам да уточнявам естеството на източника, единствено това, че е нейде там, а не тук.

Зачудих се кой ли би задал такъв въпрос и, което беше важно, *защо?* Чик обясни, че е пенсиониран зидар, който се ин-

тересува от намирането на отговори на задълбочените въпроси чрез състезания по писане на есета и еднодневни конференции, които организира и спонсорира в щатския университет в Сан Хосе и в Станфорд, близо до дома му в Силициевата долина. Никога не бях чувал за пенсиониран зидар, който да спонсорира конференции, така че вниманието ми бе привлечено. Отдавна се възхищавам на хората, които се самообразоват.

С годините, докато с Чик се сближавахме, ми ставаше все по-любопитно да разбере защо един зидар ще пръска малкото си пари, за да финансира състезания за написване на есе и конференции, които да отговорят на големите въпроси в живота. Имах чувството, че Чик вече знае отговорите на въпросите, които задава, но в продължение на десетилетие ми бягаше по тъча, докато един ден, когато опитах за пореден път, не подхвърли:

– Преживях нещо.

Преживяване. Добре! Сега вече говорим на моя език – езикът на системите от вярвания, основани на преживявания. Какъв вид преживяване?

Чик пак млъкна, но аз настоявах и го ръчках за подробности. Кога е се е случило това преживяване?

– През 1966-а.

По кое време на деня се е случило?

– В четири часа през нощта.

– Видя или чу нещо?

– Не искам да говоря за тази му страна.

– Но ако е било преживяване, достатъчно дълбоко, че да те кара и до днес да изследваш толкова важни въпроси, явно си струва да бъде споделено с някого.

– Не, лично е.

– Стига, Чик, познавам те буквално от десетилетие. Ние сме най-добри приятели. Искрено любопитен съм.

– Добре, беше глас.

Глас. Хъм.

– Знам какво си мислиш, Майкъл – чел съм всичките ти публикации за слухови халюцинации, осъзнати сънища и сънна парализа. Но на мен не ми се случи това. Ясно, отчетливо и несъмнено не беше продукт на въображението ми. Беше от външен източник.

Сега вече стигаме до нещо. Ето един човек, когото познавам и обичам като скъп приятел, човек, който иначе си е съвсем с всичкия си и умът му реже като бръснач. Трябваше да разбере още. Къде се е случило?

– В дома на сестра ми.

– Защо си спал в къщата на сестра си?

– С жена ми се разделихме и течеше развод.

Аха, ясно, стресът от развода.

– Знам, знам, психиатърът ми каза същото, което ти си мислиш сега – преживяването е предизвикано от стрес.

Психиатър? Как един зидар се оказва в кабинета на психиатър?

– Ами Сикрет сървис ме пратиха да се консултирам с психиатър в болница „Агнюс“.

– Какво?! Сикрет сървис ли? Защо си говорил със Сикрет сървис?

– Исках да се видя с президента.

Добре, да видим... 1966 г... президент е Линдън Джонсън... Протести срещу войната във Виетнам... строителен работник иска да се срещне с президента... психиатрично заведение. Тук се крие неустоима история за човек, който изкарва хляба си, като изучава силата на вярванията, затова настоях за още.

– Защо си искал да се срещнеш с президента?

– За да му предам посланието от източника на гласа.

– Какво беше посланието?

– Това никога няма да ти го кажа, Майкъл – никога не съм го казвал на никого и ще го отнеса в гроба. Не съм казал дори на децата си.

Уха, явно е изключително послание, помислих си аз. Нещо като Моисей на върха на планината, когато приема заповедите на Яхве. Сигурно е продължило доста дълго. Колко време?

– По-малко от минута.

– По-малко от минута?

– Бяха тринайсет думи.

– Помниш ли тези тринайсет думи?

– Разбира се!

– Хайде, Чик, кажи ми ги.

– Не.

– *Записа ли ги някъде?*

– Не.

– Може ли да отгатна темата на посланието?

– Разбира се, давай, предположи нещо.

– Любов.

– Майкъл! Да! Точно така. Любов. Източникът не само знае, че ни има, но и ни обича и можем да общуваме с него.

ИЗТОЧНИКЪТ

Бих искал да разбера какво се е случило с приятеля ми Чик д'Арпино в ранното февруарско утро през 1966 г. и как това преживяване дълбоко бе променило живота му оттогава. Исках да разбера какво се е случило с Чик, защото исках да разбера какво се случва с всички нас, когато оформяме вярванията си.

В случая на Чик преживяването се случва, докато е разделен от жена си и децата си. Подробностите по раздялата не са важни (а и той иска да запази личното пространство на семейството си), но ефектите от нея са значими. „Бях съсипан – каза ми той.¹ – Съсипан във всеки един смисъл, който можеш да си представиш: финансово, физически, емоционално и психически.“

И до днес Чик твърди, че преживяното от него несъмнено е било извън собственото му съзнание. Аз съм силно убеден в противното, така че отгук нататък следва моята интерпретация. Сам в леглото си, Чик е бил буден и вероятно се тревожел за утрото, с което скоро щял да започне нов ден от живота му. Далеч от любимите си жена и деца, той бил притеснен от несигурността на очаквания го живот, неспокоен за това по кой път да поеме, и най-вече изпълнен с опасения дали е обичан. Онези от нас, усетили ужилването на несподелената любов, терзанията от несигурността във връзката, мъчителното страдание в проблемния брак или съсипващата безутешност на развода, добре познават болезнения вътрешен смут, който разбърква емоционалните утайки – емоционално претоварване, което те

върти и усуква, ускорява сърдечния ритъм, изпомпва хормони на стреса и те довежда до състоянието на диво животно, готово при най-малкото движение да побегне или да нападне – особено в ранните утринни часове, преди слънцето да извести за възможността за спасение.

Аз самият съм преживял подобни емоции, така че вероятно ги проектирам. Родителите ми се развеدهа, когато бях на четири години, и въпреки че детайлните спомени за раздялата и разрива са мъгляви, един спомен си остава толкова ясен, колкото беше и в онези късни нощи и ранни сутрини, докато лежах буден: имах почти замайващото чувство, че се спускам надолу по спирала и се смалявам в леглото си, докато стаята се разширяваше във всички посоки и така ставах още по-малък и незначителен, уплашен и неспокоен за... ами... всичко, включително и особено по въпроса дали ме обичат. И въпреки че преживяването със смаляващата се стая милостиво отшумя, днес все още има твърде много късни нощи и ранни сутрини, когато тревогата по изгубената любов се завръща и ме преследва. Тези емоции гледам да отмивам с продуктивна работа или физически упражнения, понякога (но невинаги) успешно.

Случилото се след това с Чик най-добре се описва като сюрреалистично, неземно, духовно. В онази ранна февруарска сутрин на 1966 г. утешителен, тих глас спокойно предал послание, което, според мен, едно изтерзано от душевни вълнения съзнание копнеело да чуе:

Ти си обичан от по-висш източник, който иска любовта ти в замяна.

Не знам дали това са били точните тринайсет думи, които Чик д'Арпино чул онази сутрин, а той все още не говори за тях, освен за да обясни:

Значението бе любовта между източника и мен. Източникът определи връзката му с мен и моята с него. Нейната тема бе Л-Ю-Б-О-В. Ако трябва да опиша за какво ставаше дума, то това бе взаимната любов, която изпитвахме един към друг, аз и източникът, източникът и аз.

* * *

Как с естествени обяснения да намериш смисъл в свръхестествена случка? Това е дилемата на господин Д'Арпино.

Аз не съм обременен от подобна дилема, защото не вярвам в неземни сили. Преживяното от Чик има съвсем обикновено и правдоподобно обяснение, което изграждам за това, което смятам за вътрешен източник на онзи външен глас. Тъй като мозъкът не възприема сам себе си или вътрешните си операции, а нормалните ни преживявания са в резултат на стимули, навлизащи в мозъка чрез сетивата за външния свят, когато невронна мрежа направи засечка или неочаквано изпрати сигнал до някоя друга част на мозъка, който прилича на външен стимул, мозъкът естествено интерпретира тези вътрешни събития като външни явления. Това се случва и естествено, и изкуствено – много хора получават слухови и зрителни халюцинации при различни условия, включително стрес, а многобройни изследвания, които по-нататък ще представя подробно, показват колко е лесно изкуствено да се предизвикат подобни илюзорни краткотрайни ефекти.

Независимо от това какъв всъщност е източникът на гласа, какво прави човек след подобно преживяване? Чик продължи разказа си и ми разправи една от най-слисващите истории, които съм чувал.

* * *

– Стучи се през един петък. Следващия понеделник – помня, че беше свети Валентин – отидох до пощенската служба в Санта Клара, защото тогава там се намираше отделът на ФБР. Исках да се срещна с президента, за да му доставя посланието, но не знаех какво трябва да направи човек, за да си уреди среща с президента. Реших, че ФБР е добре като за начало. Затова влязох и им казах какво искам, а те ме попитаха: „Господин Д'Арпино, защо искате среща с президента? Протестирате срещу нещо ли?“ Аз отвърнах: „Не, господине, имам добри новини!“

– Беше ли обмислил внимателно какво искаш да кажеш на президента?

– Не. Не знаех какво ще му кажа. Мислех си, че то само ще си дойде. Общо взето исках да му кажа: „Там някъде има един източник, който знае, че ние сме тук и наистина ни обича.“

– Какво отвърна агентът на ФБР?

– Каза: „Виж сега, ако случаят е такъв, трябва да отидеш в управлението на Сикрет сървис, те работят пряко с президента.“ Попитах го какво да направя в такъв случай, той погледна часовника си и каза: „Господин Д'Арпино, карайте до Сан Франциско, после до федералната сграда там, на шестия етаж се помещават Сикрет сървис. Ако тръгнете сега и избегнете натовареното движение, ще успеете, преди да затворят.“ И аз точно това направих! Скочих в колата и карах до Сан Франциско, отидох във федералната сграда, качих се в асансьора до шестия етаж и, разбира се, там беше управлението на Сикрет сървис!

– Пуснаха ли те да влезеш?

– О, разбира се, прие ме един агент, висок около два метра. Разказах му историята си, че искам да видя президента. Той незабавно ме попита: „Господин Д'Арпино, президентът в опасност ли е?“ Отвърнах: „Не, доколкото знам.“ Така че той ми подаде написан телефонен номер и ми каза: „Тогава ето, обадете се във Вашингтон, на оператора в телефонната централа на Белия Дом, говорете със секретарката и вижте дали можете да си уговорите среща с президента. Така се прави.“

Не можех да повярвам! Щеше да е толкова просто. Така че позвъних. И пак. После пак. И пак. Така и не успях да се свържа. И ето че бях в безизходица. Не знаех какво друго да правя. Тъй като бях ветеран от флота, отидох в административната болница на ветераните и им разказах всичко, което бях сторил дотогава. Както се сещаш, опитаха се да ме разубедят. „Но, господин Д'Арпино, защо искате да видите президента?“ После ме помолиха да си вървя, но вече няха други варианти и не знаех какво да правя, затова почерпих вдъхновение от протестиращите, за които ме попита агентът от ФБР. Просто седнах в болницата и отказах да си тръгна!

– Седяща стачка!

– Да. Тогава служителят каза: „Стига, господин Д'Арпино, ако не си тръгнете, ще се обадя в полицията, а не искам да го правя. Изглеждате ми добър човек.“ Така че си поприказвах с него. Помня, че се казваше Марси, защото това е името на дъщеря ми. След пет часа се върна и попита: „Още ли сте тук,

господин Д'Арпино?" Казах: „Да, и тук ще си остана.“ Той рече: „Вървете си, господине, ако не си тръгнете, наистина ще се обадя на полицията.“ Отвърнах: „Марси, постъпи, както сметнеш, че е редно, но аз не мърдам оттук.“

Така че той се обади на полицията. Дойдоха двама полицаи и попитаха: „Какъв е проблемът?“ Марси отговори: „Този човек иска да се види с президента.“ Едното ченге каза: „Господин Д'Арпино, не може да останете тук. Това е правителствена собственост. За ветерани е.“ Аз отвърнах: „Ами аз съм ветеран.“ Тогава той каза: „О, ами добре тогава...“ После се обърна към Марси: „Създава ли проблеми? Върши ли нещо нередно?“ А Марси вика: „Не, господине, просто си седи тук.“ И полицаят: „Тук нямам юрисдикция.“ Така че повисяха малко, после решиха, че ще ме заведат при някакви хора в държавна болница „Агнюс“, които могат да ми помогнат.

Както можеш да се досетиш, нямах никаква представа какво ще стане, ако вляза в държавно психиатрично заведение. Първо поговориха малко с мен и разбраха, че не съм луд или нещо такова, затова едното ченге ме придружи до колата ми и каза: „Заповядайте, господин Д'Арпино, това са ключовете ви. Ако обещаете, че никога няма да се опитвате да се срещнете с президента, можете да се прибирате.“ Но аз още настоявах да се видя с президента, затова казаха, че ще ме задържат седемдесет и два часа за наблюдение. Това бе най-голямата ми грешка. Мислех, че след това ще мога просто да си тръгна, ако искам, но не.

– Прекарал си три дни в психиатрична клиника? Какво стана?

– Пратиха няколко психиатъра да говорят с мен, решиха, че имам нужда от допълнително наблюдение и че трябва да се явя пред съдия заедно с двама назначени от съда психиатри, за да се реши дали трябва да бъда задържан в психиатрично заведение по-дълго от три дни. На двацет и четвърти февруари се явих пред съдията и двамата психиатри, които ми зададоха няколко въпроса и препоръчаха да ме приемат. Диагноза – психоза. Период – подлежи на обсъждане.

В този момент си представих как Рандъл Макмърфи на Джак Никълсън и сестра Рачид на Луиз Флечър се препират за

правата на пациента в прочутия роман на Кен Киси, претворен после и в награден с „Оскар“ филм, и споделих това с Чик.

– Не! „Полет над кукувиче гнездо“ е фасулска работа в сравнение с онова място. Беше много тежко. Година и половина седях в стаята си и върших всички дребни неща, които искаха от мен, ходех на групови терапии и говорех с психиатрите.

* * *

Какъв извод да си направим от това? Дали Чик д'Арпино е просто луд човек, изгубил връзка с реалността – хахо с шапка от станиол? Не. Едно трийсетсекундно преживяване не прави хората ненормални, какво остава пък за цял един живот, посветен на науката, теологията и философията сред книги, конференции и университетски курсове, за по-добро разбиране и на себе си, и на човешката природа. Чик може да е прекалено амбициозен, но не е луд. Може би за момент реалността му се е изплъзнала под влияние на стресиращ агент от околната му среда. Може би. И аз подозирам, че е станало точно това... или нещо подобно. Но пък милиони хора преминават през емоционалния стрес на развода, без никога да стигнат до такива свръхестествени срещи.

Може би това е комбинация от стресиращ фактор от средата плюс аномален мозъчен прескок – случайна засечка на неврони например, или дребен срив в слепоочния дял, което е усърдно документирано като причина за слухови и зрителни халюцинации, придружени с свръхрелигиозно поведение. А може би е било някаква слухова халюцинация, предизвикана кой знае от какво. Може дори да го припишем на закона за големите числа, където шанс едно на милион се случва триста пъти дневно в Америка – когато достатъчно мозъци си взаимодействат със средата достатъчно дълго време, неизбежно дори необичайните инциденти стават обичайни. А благодарение на селективната си памет помним аномалиите и забравяме обикновеното.

Повечето от нас не чуват гласове и не виждат видения, но мозъците на всички ни са снабдени със същите неврохимични пътища като на онези, които имат видения – от Моисей, Иисус

и Мохамед до Жана д'Арк, Джоузеф Смит^А и Дейвид Кореш^В. Тук ни интересува моделът как мозъкът образува вярвания и после им въздейства, защото това е нещо, което всички правим – неизбежно, неизкоренимо, неоспоримо. Мозъкът създава вярвания. Каквото и да се е случило с Чик д'Арпино, аз се интересувам много повече от силата, която системите на вярвания оказват върху нас в мига, в който ги образуваме, особено започнем ли да ги следваме, независимо от вида им – лични, религиозни, политически, икономически, идеологически, социални или културни. Или психиатрични.

Нормален в страната на ненормалните

Когато учех психология в университета Пепърдайн в средата на 70-те години на ХХ век, за един курс по анормална психология трябваше да работим като доброволци в клиника или болница, за да получим от първа ръка опит с психичните заболявания. Цял семестър всяка събота шофирах по магистралата покрай тихоокеанското крайбрежие, за да прекарам деня в щатската болница в Камарильо. Беше мрачно преживяване – толкова потискащо, че дори съвършената красота на Тихия океан по пътя на връщане не можеше да повдигне моето сринало се настроение. Шизофрениците и другите пациенти се тътреха по коридорите, сновяха между голи, празни стаи и едва-едва оборудвани стаи за игра. Въпреки че болницата в Камарильо бе пионер в прехода в лечението на психични заболявания от лоботомия към психотропни лекарства, мозъците в ступор изглеждаха едва отличими от сомнамбулни тела.

Като подготовка за болничната работа професорът ни даде да прочетем статия от Дейвид Розенхан, психолог в университета Станфорд, публикувана в престижното списание „Сайънс“ и озаглавена „Да си нормален на ненормални места“.² Статията,

^А Основател на Църквата на Исус Христос на светиите от последните дни, чиито последователи са познати като мормони. – Б.р.

^В Лидер на сектата „Клонка Давидова“ – Б.р.

която сега е една от най-прочутите, публикувани някога в анализите на психологията, разказва за експеримент на Розенхан и колегите му, в който те постъпват в дузина психиатрични заведения в пет различни щата на Източния и на Западния бряг, като твърдят, че са имали кратки слухови халюцинации. Обясняват, че гласовете често са неясни, но според тях казват нещо като „празен“, „кух“ и „глух“. При настояване интерпретират значението на посланието на гласа като „Животът ми е празен и кух“.

И осмината са приети, седем от тях диагностицирани като шизофреници, а един – с маниакална депресия. Всъщност те били дипломирани студенти по психология, трима психолози, психиатър, педиатър, домакиня и художник (три жени, петима мъже), като никой нямал предишна история на метално заболяване. Като изключим фалшивите слухови халюцинации и фалшивите имена, били инструктирани след приема да казват истината, да се държат нормално и да твърдят, че халюцинациите са спрели и сега се чувстват идеално. Въпреки че сестрите определяли пациентите като „добронамерени“ и „сътруднически“ и казвали, че „не показват аномални индикации“, никой от психиатрите или персонала в болницата не се усетил за експеримента и продължавал да лекува тези нормални хора. След среден престой от деветнайсет дни (в диапазона от седем до петдесет и два дни – наложило се да се измъкнат със собствени сили), всички подставени лица на Розенхан били изписани с диагноза шизофрения „в ремисия“.

Силата на машината за вяра в диагнозата била поразителна. В записани радиоразговори³ Розенхан разказва, че когато говорил с него, за да го приеме, психиатърът питал за отношенията му с родители и жена му и се интересувал дали някога е пляскал децата си. Розенхан отговорил, че преди пубертета се разбирал добре с родителите си, но като тийнейджър се появили търкания, че с жена си се разбирали доста добре, но понякога се карали, и че „почти никога“ не е пляскал децата си, освен когато шляпнал дъщеря си, защото влязла в шкаф с лекарства, и сина си, когато притичал през натоварена улица. Добавя, че психиатърът така и не попитал за контекста на съпружеските караници, нито за потупването на децата. Вместо това, обяснява Розенхан, всичко било „интерпретирано като отражение на

огромното колебание в междуличностните взаимоотношения и голямата трудност в овладяването на импулсите, защото като цяло не бия децата си, но, боже, когато се ядосам, ги пляскам.“ Психиатърът, заключава Розенхан, „след като реши, че съм луд, погледна в историята на случая ми, за да потърси неща, които да подкрепят това мнение, така че колебанието в междуличностните отношения беше изключително добър пример“.

Пристрастието към вярата в диагнозата било широко разпространено. Тъй като помощниците на Розенхан се отегчавали до смърт в тези институции, те си водели подробни бележки за преживяното, за да минава времето. При един случай персоналът отбелязал, че „пациентът се занимава с писане“ – в списък с признаците на патологията. Художничката лъжепациент започнала да рисува картина след картина, повечето от които били толкова добри, че ги закачили по почти голите стени на приелото я лечебно заведение – което се оказало болница, където Розенхан бил консултант.

Влязох един ден за конференция, на която представяме действителни случаи, и чух персоналът да разисква картините ѝ. Като цяло казваха: „Вижте, тук се забелязват истински нарушения в нервната ѝ система, вижда се как изблихват със съзнателни, либидни тласъци, а тук вече се виждат запечатани“, и така нататък. Ясно е, че в тази материя, с обективизация от всякакъв вид, разчиташ това, което искаш да разчетеш. Изказванията, които професионалистите по психично здраве правят за пациентите, честно ни говорят повече за професионалистите, отколкото за пациентите.

Показателно е, че истинските пациенти – непосветени в диагнозите на психиатрите за псевдопациентите – веднага заподозрели, че нещо не е наред. От 118 пациенти, чиито бележки са записани, 35 сочат, че са знаели какво всъщност става. Както възкликнал един: „Ти не си луд. Ти си журналист или преподавател. Проверяваш болницата.“ Разбира се. Кой друг би седял в психиатрично заведение, усърдно водейки си бележки?

Как патологичната система на вярване напълно преобразява нормалното поведение в анормално? „След като пациентът

е в болницата, той трябва да е психологично разстроен – обяснява Розенхан. – А след като е разстроен, продължителното писане трябва да е поведенческа проява на това разстройство, може би поднабор от компулсивни поведения, които понякога се свързват с шизофренията.“ И не само писането – един псевдопациент, докато се разхождал нагоре-надолу по коридора, бил запитан от медсестра: „Нервен ли сте, господин Хикс?“ Той отвърнал: „Не, скучно ми е.“ Друг фалшив пациент дочул как психиатър обяснява на стажанти, че опашката от пациенти, наредили се за обяд трийсет минути по-рано, „е характеристика на орално-възприемчивото естество на синдрома“. Не, не би могло да е просто защото са били отегчени и гладни.

Ако диагностичният етикет е толкова мощен, че да доведе до това един човек да прецени, че друг е ненормален, може ли да работи в обратна посока? Може ли ненормално поведение да се определя като нормално при различни обстоятелства? В последвал експеримент за тестване на противоположната на вярата в диагнозата сила, Розенхан се свързал с психиатрично заведение, след като му писали, че *те* никога не биха се вързали на такъв номер. Казал им, че през следващите три месеца ще изпрати един или повече псевдопациенти, като персоналът е инструктиран да записва кои пациенти смята за фалшиви. За пореден път демонстрирайки силата на вярата да се интерпретират данните в светлината на диагностичния инструмент, от 193 пациенти, приети в тази болница, 41 били класифицирани като измамници от поне един член на персонала, а още 42 – като подозрителни. Всъщност *нищо един* псевдопациент не бил пратен в тази институция! „Ясно е, че в психиатричните болници не можем да различим нормалните от ненормалните – заключил Розенхан. – Самата болница налага специална среда, в която значението на поведението лесно може да се изтълкува погрешно.“

Вярвате в това, което виждате. Етикетът е поведението. Теорията моделира данните. Концепцията определя перцепцията.